

συναφεία τοῦ ὅλου· ἢ κάλλιον πρὸς γεωμετρικὸν σχῆμα εἰς τὸ ὁποῖον πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαί, γωνίαί, πλευραὶ κτλ., εἶναι σαφῶς καὶ ἀμεταβλήτως ὠρισμένα διὰ τῆς μορφῆς τοῦ ὅλου καὶ θὰ ἠδύναντο ὑπὸ ἑνὸς τὸ ὅλον διαβλέποντος πνεύματος νὰ γνωσθῶσιν ὡς ἀναγκαῖαι συνέπειαι αὐτοῦ.

β') Ἡ πραγματικὴ καὶ ἠθικὴ περὶ τοῦ κόσμου θεωρία.

Ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία.

Ἡ πραγματικότης, ὡς δεικνύει ταύτην εἰς ἡμᾶς ἡ ἐμπειρία, ἀντιφάσκει πλήρως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Σπινόζα σχεδιασθεῖσαν μεταφυσικὴν τοῦ κόσμου εἰκόνα. Ἡ πραγματικότης δὲν ὁμοιάζει πρὸς ἀμετάβλητον καὶ ἀκίνητον εἰκόνα, ἀλλὰ δεικνύει καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν καὶ ἴσως ὡς κατ' ἐξοχὴν διακριτικὸν αὐτῆς γνώρισμα τὴν ἀνησυχίαν τοῦ αἰεὶ γιγνομένου. Τὰ γεγονότα ἀκολουθοῦσιν ἀλληλα ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου, τὰ ὄντα γεννῶνται καὶ πορέρονται, ἐνεργοῦσι καὶ πάσχουσιν, ἐξελίσσονται καὶ μεταβάλλονται. Τὴν ἀλήθειαν τῆς παρατηρήσεως ταύτης δὲν ἠδύνατο ν' ἀρνηθῆ ὁ Σπίνοζα, ὡς καὶ τῆς ἄλλης, ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιδιώκονται τέρατα καὶ σκοποὶ οἵτινες διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν τελειότητα καὶ ἐντεῦθεν ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ὑφίσταται δικαίως. Ὁ Σπίνοζα κατὰ ταῦτα εἶχε νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν ἐξῆς δύο : ἢ νὰ θεωρήσῃ πᾶσαν τὴν ἐμπειρικῶς δεδομένην πραγματικότητα ὡς ἀπλήν ἀπάτην καὶ νὰ βλέπῃ τὴν ἀληθῆ τοῦ κόσμου οὐσίαν εἰς τὴν εἰκόνα ἣν ἐσχεδίασε περὶ αὐτοῦ ἡ μεταφυσικὴ, ἢ νὰ διορθώσῃ καὶ μεταβάλλῃ τὴν μεταφυσικὴν ταύτην εἰκόνα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐμπειρίας. Δὲν πράττει ὅμως οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο, ἀλλ' ἀποπειροᾶται ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ διατηρήσῃ τὴν μεταφυσικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ εἰκόνα, ἀφ'

ἑτέρου δὲ νὰ συμβιβάσῃ μετ' αὐτῆς τὰ γεγονότα τῆς ἐμπειρίας, φειδόμενος οὕτω τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῶν χαρακτήρος, ὃν δεικνύει εἰς ἡμᾶς ἡ ἐμπειρία. Ἡ ἀπόπειρα ὅμως αὕτη — ἀδύνατος καθ' ἑαυτὴν καὶ χαρακτηριστικὴ διὰ τὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα — ὄφειλεν ἀναγκάως νὰ ναυαγήσῃ καὶ νὰ πληρώσῃ τὸ μέγρι τοῦδε σαφὲς τοῦ Σπινόζα σύστημα δι' ἀσαφειῶν καὶ ἀντιφάσεων. Εἰς τὴν ὀξειαν, σαφῆ καὶ πρὸ οὐδεμιᾶς συνεπείας πτοουμένην κρίσιν, ἣν ἐθαυμάσαμεν μέγρι τοῦδε παρ' αὐτῶ, προστίθεται ἀπὸ τοῦδε ἐν μυστικίζον χαρακτηριστικόν. Ὁ Σπινόζα — ὁ κλασσικὸς τοῦ ὀρθολογιστοῦ τύπος — εἶναι συγχρόνως καὶ μυστικιστῆς, τὸ δὲ σύστημά του ἀξιοπαρατήρητος συνένωσις ὀρθολογισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ¹⁾.

Αἱ ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι παίζουσι πρωτεύοντα ῥόλον εἰς

(1) Ὁ Σπινόζιος κανθεϊσμός δὲν εἶναι μόνον φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ θεωρίας προϊόν, ἀλλὰ καὶ ζωηροῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἔκφρασις. Εἰς τὰς πρωτογενεῖς τῆς θρησκείας μορφὰς τὸ θεῖον ἐμφανίζεται ὡς τι παντοδύναμον ὄν, ὅπερ δύναται νὰ βλάβῃ ἢ νὰ ὠφελήσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ εἶναι δι' ἄλλους μὲν τῶν ἀνθρώπων προστάτης, δι' ἄλλους δὲ ἐχθρός (Ὀμηρικοὶ θεοί). Ἐν τῇ περαιτέρω ὅμως ἐξελίξει καὶ προόδῳ τῆς θρησκευτικῆς ιδέας ἡ ἔννοια τῆς θεότητος συνδυάζεται καὶ ταυτίζεται μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἠθικότητος, μετὰ τῆς εἰς τὰ βάθη δῆλα δὴ καὶ ἐσώτατα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐχούσης τὴν ῥίζαν αὐτῆς τάσεως πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, τὴν ἠθικὴν τελειότητα. Διὰ τῆς τοιαύτης δὲ περὶ τοῦ θεοῦ ἐννοίας (ὡς τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ) ἡ ἀρχικὴ μεγάλη ἀπόστασις καὶ ἀποξένωσις μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου μετριάζεται καὶ ἐξαφανίζεται, δημιουργουμένης οὕτω στενωτέρας σχέσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Τὸ αὐθαίρετον καὶ παντοδύναμον ὄν τῆς πρωτογενοῦς θρησκείας μεταβάλλεται εἰς *δίκαιον Κύριον* (Παλ. Διαθ.) καὶ ἐν τέλει εἰς τὸν πλήρη ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐπουράνιον πατέρα (Καιν. Διαθ.). Ὅσον βαθύτερον καὶ ἐσώτερον αἰσθάνεται ὁ εὐσεβὴς συνδεδεμένον μετὰ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ τὸν ὡς θεῖαν βούλησιν καὶ ἐντολὴν θεωρού-

τὴν ἀπόπειραν τοῦ Spinoza νὰ συμβιβάσῃ τὰς δύο τοῦ κόσμου εἰκόνας—τὴν μεταφυσικὴν - ἰδεώδη καὶ τὴν ἐμπειρικὴν - πρακτικὴν—νὰ χωρίσῃ αὐτὰς ἀπ' ἀλλήλων καὶ πάλιν νὰ συνενώσῃ, εἶναι αἱ ἑξῆς : 1) ἡ τῆς οὐσίας (essentia) καὶ 2) ἡ τῆς ὑπάρξεως ἢ πραγματικότητος (existentia). Αἱ δύο αὐταὶ ἔννοιαι εἶναι εἰς τὸν Θεόν—τὴν τὰ πάντα περιλαμ-

μενον ὑπ' αὐτοῦ ἠθικὸν νόμον—ὅσον δὴ δὴ περισσότερον νοεῖ ἑαυτὸν πλησιάζοντα πρὸς τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες—τοσοῦτον ἐνεργότεραν ἀντιλαμβάνεται ἐπὶ τῆς ὑπάρξεώς του τὴν θεότητα. Πᾶσαι ὁμῶς αἱ πράξεις ἡμῶν δὲν ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τὸ ἰδεῶδες, εἰς ὃ τείνομεν, εἶναι ἀπλαῖ μυστικαῖαι, ἡμιτελῆ ἔργα, ἐν τῷ Θεῷ δὲ μόνον ἀντιλαμβανόμεθα τὰ ἀτελῆ ταῦτα μέρη ἠνωμένα εἰς ἓν τέλειον ὅλον, συμπληρωμένα. Τὴν συμπλήρωσιν λοιπὸν τῶν προσπαθειῶν του ζητεῖ ὁ εὐσεβὴς νὰ εὔρῃ ἐν τῷ Θεῷ. Ἐὰν δὲ ποτε ἐπιτύχῃ τὴν συμπλήρωσιν ταύτην—ἢ φαντασθῇ ἑαυτὸν ἐπιτυχόντα ταύτην—αἰσθάνεται πλέον ἑαυτὸν ὡς ἐνοιθέντα μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν μετὰ τοῦ Θεοῦ γεγόμενον, ὡς ἀπορροιφθέντα ἐν τῷ Θεῷ. Διὰ τοῦτο εἰς πλείστους (μυστικίζοντας) ἐκκλησιαστικούς ἀλλὰ καὶ Ἰουδαίους καὶ Μωαμεθανούς—συγγραφεῖς τῶν μέσων αἰώνων εὗρισκομεν πολυτρόπως ἐκφραζομένην τὴν θεωρίαν ὅτι ὁ εὐσεβὴς ἀπὸ τῆς ἐσωτάτης αὐτοῦ φύσεως καὶ οὐσίας θεωρούμενος—κατὰ τὴν ἐσωτάτην αὐτοῦ φύσιν καὶ οὐσίαν—συμπλίπτει μετὰ τῆς θεότητος, εἶναι ἐν μετ' αὐτῆς. Ἡ ἐσωτάτη ὁμῶς αὕτη φύσις καὶ οὐσία δὲν ἰδιαίξει εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον, ἀλλ' εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς πάντα τὰ ὄντα· διὰ τινος ἐνσώσεως καὶ βαθυτέρας (μυστικῆς) συναισθήσεως δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν τὴν ταυτότητα ἡμῶν μετὰ τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων. Πάντων λοιπὸν τῶν ὄντων ἡ ἀληθὴς καὶ ἐσωτάτη οὐσία πρέπει νὰ τεθῇ καὶ νὰ νοηθῇ ὡς ὑπάρχουσα ἐν τῷ Θεῷ. Αἱ ἐκ βαθυτάτου καὶ ζωηροῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος πηγάζουσαι θεωρίαι αὗται, αἵτινες ζητοῦσι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν πλήρη μετὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἔνωσιν διὰ συγκεντρώσεως πάντων τῶν ἰδεωδῶν καὶ πόθων τοῦ ἀνθρώπου καὶ πασῶν ἐν γένει τῶν ἐνοιῶν ἐν τῷ Θεῷ, καλοῦνται μυστικισμός, νοοῦμεν δὲ πλέον εὐκόλως ὅτι οἷα δῆποτα μορφῆς μυστικισμὸς ἄγει πρὸς τὸν πανθεϊσμόν. Ὁ Σπινόζαιος λοιπὸν πανθεϊσμός εἶναι συνένωσις μυστικισμοῦ (ὡς θὰ ἴδωμεν

βάνουσαν θείαν οὐσίαν—αἱ αὐταί· ἡ οὐσία αὐτοῦ περικλείει ἐν ἑαυτῇ τὴν ὑπαρξίν του, ἔνεκα δὲ τούτου ὑπάρχει οὗτος ἀναγκαίως καὶ εἶναι αἰτία ἑαυτοῦ (causa sui). Εἰς τὰ πεπερασμένα ὅμως ὄντα αἱ δύο αὗται ἔννοιαι—ὑπαρξις καὶ οὐσία—χωρίζονται ἀπὸ ἀλλήλων· εἰς αὐτὰ δὲν περιλαμβάνει ἡ οὐσία τὴν ὑπαρξίν. Ἡ ὑπαρξις δὲν ἀκολουθεῖ τὴν οὐσίαν, δὲν εἶναι μετ' αὐτῆς δεδομένη, ἀλλὰ προστίθεται—ὅσάκις ὑπάρχει—ὡς τι δεύτερον. Ἐκαστον ὄν οὕτινος ἡ οὐσία εἶναι ἐν τῷ Θεῷ δὲν ὑπάρχει καὶ πραγματικῶς, ἀλλ' ὁ Θεὸς ὀφείλει διὰ τῆς πορείας τῶν πραγμάτων νὰ βοηθήσῃ αὐτὸ πρὸς ὑπαρξίν ἢ πραγματικότητα. Ἀφ' οὗ δὲ κατὰ ταῦτα ἡ πραγματικότης ἐπέρχεται διὰ τῆς πορείας τῶν πραγμάτων, ἀφ' οὗ ἡ ὑπαρξις προστίθεται εἰς τὴν οὐσίαν, δὲν ὁμοιάζει πλέον τὸ πραγματοποιηθὲν καὶ ὑπάρχον πρᾶγμα πρὸς τὸ ἰδεῶδες καὶ οὐσιῶδες εἰς ἅπαντα αὐτοῦ τὰ μέρη, ἂν καὶ τὸ πραγματικὸν τοῦτο οὐδὲν ἄλλο παριστᾷ εἰμὴ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἰδεώδους καὶ οὐσιώδους ὄντος. Ἐὸ πραγματικὸν εἶναι ἔγχρονον, ἐν ᾧ τὸ οὐσιῶδες εἶναι ἀχρονον καὶ αἰώνιον· τὸ πραγματικὸν γεννᾶται ἐν χρόνῳ, ἐξελίσσεται ἐν χρόνῳ καὶ εἶναι ὑποτεταγμένον εἰς τὴν μεταβολὴν καὶ ἀνησυχίαν τοῦ χρόνου.

Μετὰ τῆς διαφορᾶς ταύτης μεταξὺ οὐσιῶδων καὶ πρα-

ἐκ τῆς πρακτικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας) καὶ φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἀποτελούσης κυρίως συνέχισιν τῆς περὶ οὐσίας Καρτεσιανῆς διδασκαλίας, καθ' ἣν οὐσία καλεῖται τι ὅπερ αὐτοτελῶς ὑπάρχει, δὲν ἔχει δ' ἀνάγκη νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τινος ἄλλου ἵνα δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Κατὰ ταῦτα ἐν αὐστηρᾷ ἐννοίᾳ μόνον ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία, τὰ δὲ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντα ὄντα δὲν εἶναι οὐσίαι, μόνον δ' ἀπέναντι τῶν τρόπων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οὐσίαι. Ἄμεσον τῶν σκέψεων τούτων πόρισμα εἶναι ὅτι ἡ μοναδικὴ τοῦ κόσμου οὐσία εἶναι ὁ Θεός, ὅτι ἄλλαι οὐσίαι ἐκτὸς αὐτοῦ δὲν ὑπάρχουσι καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῷ παντί. Σ.Μ.

γματικῶν ὄντων σχετίζεται καὶ τὸ γεγονός ὅτι—οὕτω τοῦ-
λάχιστον νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἀσαφῆ
ἀνάπτυξιν τοῦ Spinoza περὶ οὐσίας καὶ ὑπάρξεως—μόνον
αἱ οὐσίαι προέρχονται μετὰ λογικῆς ἀναγκαιότητος ἐκ τῆς
οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ εἰς τὰς διὰ τῆς φυσικῆς πορείας
παραχθείσας ὑπάρξεις τὴν θέσιν τῆς λογικῆς συναφείας
καταλαμβάνει ἡ χρονικὴ (αἰτιώδης) συνάφεια. Ἄλλο δὲ γε-
γονός σχετιζόμενον μετὰ τῆς διαφορᾶς ταύτης εἶναι καὶ τὸ
ὅτι—ὡς δύναται τις νὰ συμπεράνη ἐκ τινῶν ἐκφράσεων τοῦ
Spinoza—ἡ διδασκαλία καθ' ἣν ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπομεμα-
κρυσμένη αἰτία τῶν πεπερασμένων τρόπων (ψυχῶν καὶ
σωμάτων) ἀναφέρεται εἰς αὐτοὺς *μόνον ἐφ' ὅσον οὕτοι
(οἱ πεπερασμένοι τρόποι) εἶναι ὑπάρξεις*, ἐν ᾧ αἱ οὐσίαι
καὶ τῶν πεπερασμένων τρόπων προέρχονται ἀμέσως ἐκ τῶν
ἀπείρων προσόντων τοῦ Θεοῦ. Λι' ὅλων τούτων τῶν διαφο-
ρῶν ἔρχονται τὰ *ὑπάρχοντα ὄντα* εἰς τριαύτην ἀντίθεσιν
πρὸς τὰς οὐσίας καὶ τὴν αἰωνίαν τοῦ Θεοῦ οὐσίαν, ὥστε φαί-
νεται πλέον προβληματικόν, ἂν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν
ὡς ὄντα ἐν τῷ Θεῷ. Ἐὰν τοῦτο συμβάλῃ—αὕτη δὲ εἶναι
πράγματι ἡ γνώμη τοῦ Spinoza—, τότε τὰ ὑπάρχοντα πρι-
μάτα περιέχονται ἐν αὐτῷ κατ' ἄλλον τρόπον ἢ αἱ ἀμέσως
τῆς οὐσίας αὐτοῦ μετέχουσαι οὐσίαι. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώ-
σει παριστῶσιν αἱ ὑπάρξεις τάξιν τινὰ βαθύτερον ἢ ἔξωτε-
ρικῶς κειμένην, ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς θείας οὐσίας μακρό-
τερον ἀπέχουσαν, τάξιν τέλος ἥτις—περὶ τούτου δὲν δύνα-
ται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία—εἶναι ἀτελεστέρα τοῦ βασιλείου
τῶν οὐσιῶν.

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔρχεσθαι εἰς πραγματικότητα προσ-
δίδει εἰς τὰς οὐσίας τῶν πεπερασμένων τρόπων ἀτέλειαν
ὀφείλει νὰ ἔχη τὴν αἰτίαν αὐτοῦ ἐν τῇ τάξει τοῦ κόσμου. Τὰ
ὑπάρχοντα ὄντα παριστάνουσι βεβαίως πράγματι τὰς οὐσίας,
ἀλλὰ συγχρόνως ἐν ἀτελεῖ, ἐγχρόνῳ, μεταβλητῇ, διεστραμ-

μένη δύναται τις εἰπεῖν μορφῇ, ὡς παρὰ Πλάτωνι τὰ αἰσθη-
τὰ ὄντα εἶναι μόνον τὰ ἀτελεῖ ἀπεικονίσματα τῶν ὑπεραι-
σθητῶν προτύπων, τῶν αἰωνίων ἰδεῶν.

Ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς διαφορᾶς ταύτης παρατηρούμε-
νος ὁ κόσμος, ὡς περιέγραψεν αὐτὸν ἡ μεταφυσική, φαί-
νεται ὡς τι ἰδεώδες, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ πραγματικότης δὲν ἀν-
τιστοιχεῖ· φαίνεται ὡς ἰδεώδης καὶ ὑψηλότερος κόσμος, ἐν
τῷ ὁποίῳ τὰ πράγματα ἔχουσι μὲν τὰς ῥίζας αὐτῶν συμφώ-
νως πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτῶν (οὐσιωδῶς), ἀπὸ τοῦ ὁποῖου
ὅμως συγχρόνως εἶναι διάφορα κατὰ τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν.
Εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην εὐρίσκεται καὶ ὁ ἄνθρωπος,
ὅστις εἶναι ἔγχρονον, εἰς τὴν πορείαν τοῦ κόσμου περιπε-
πλεγμένον καὶ ἐκ ταύτης ἐξαρτώμενον ὄν· εἶναι μόνον ἡ
ἀτελεῖς παρὰστασις τῆς ἀληθοῦς, αἰωνίας καὶ ἐν τῷ Θεῷ
ἀμέσως περιεχομένης οὐσίας αὐτοῦ (essentia), δι' ἧς κυ-
ρίως συνέχεται μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῆς διακρίσεως ταύτης μεταξὺ οὐσίας καὶ ὑπάρξεως
λαμβάνει ὁ Σπινόζα τὸν πρακτικὸν καὶ ἠθικὸν σκοπὸν
τοῦ βίου ὃν θέτει εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὅπως εἶναι πρά-
γματι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ μείνῃ. Ἐκ τῆς ἀτε-
λοῦς καὶ μεταβλητῆς πραγματοποιήσεως τῆς οὐσίας αὐτοῦ
πρέπει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τελείαν καὶ ἀναλλοίωτον ἔκφρα-
σιν αὐτῆς. Πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ φέρῃ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ
εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, πρέπει νὰ φυγα-
δευθῇ ἐκ τῆς μεταβολῆς καὶ τῆς ἀνησυχίας τῆς ἐγχρόνου
ὑπάρξεως εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ πατρίδα, εἰς τὸ βασίλειον
τοῦ αἰωνίου ὄντος, εἰς τὴν αἰωνιότητα καὶ τὸ ἀναλλοίωτον,
τοῦ ὁποῖου εἶναι κεκλημένος νὰ μετάσχῃ ὡς εἰς ἀμέσως ἐν
τῷ Θεῷ περιεχόμενος τρόπος. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σπινόζα
περὶ οὐσιῶν καὶ ὑπάρξεων (essentia et existentia) δὲν δύ-
ναται τις ἄλλως νὰ ἐρμηνεύσῃ εἰ μὴ κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν
περὶ ἀπορροίας ἐκ τῆς θείας οὐσίας (emanatio) θεωριῶν,

αίτινες μεγίστην σημασίαν ἔχουσι καὶ εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ κατὰ τὰς μέσους αἰῶνας καὶ εἰς τὰ συστήματα τῆς ἀναγεννήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης τῶν περὶ ἀπορροίας θεωριῶν παρατηρούμενος ὁ κόσμος φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προβεβλημένος καὶ συγχρόνως ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀπομακρυσμένος· ἢ δ' ἠθικὴ τοῦ Spinoza ἀποβαίνει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει *διδασκαλία περὶ σωτηρίας ἢ ἀπολυτρώσεως*, ἣτις προτίθεται νὰ δείξῃ τὴν ὁδὸν ἣ ὁποία *ὁδηγεῖ εἰς ἐκ νέου ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ*. Τὸ μέσον δὲ τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν ἐκ νέου ταύτην ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, *εἶναι ἡ γνῶσις*.

Τρεῖς εἶδη ἢ βαθμίδας γνώσεως διακρίνει ὁ Spinoza. Τὸ πρῶτον καὶ κατώτατον εἶδος ἀποτελεῖ ἡ *ὕλική γνῶσις* (imaginatio). Ταύτην κατέχει ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὅσον εἶναι μέρος τῆς φύσεως, ὄν μεταβλητόν, προσδιοριζόμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ὄντων καὶ ἐξαοτώμενον ἐξ αὐτῶν καὶ τῶν μεταβολῶν αὐτῶν. Ἡ γνῶσις αὕτη δὲν εἶναι καθαρῶς ὑποκειμενική, δὲν δεικνύει ὅμως εἰς ἡμᾶς καὶ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄντων οὐσίαν. Ἐφ' ὅσον δ' ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ οὕτω τοῦτο μόνον τὸ μέσον τῆς γνώσεως δὲν γινώσκει τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ οὐσίαν, οὔτε τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος οὔτε τὴν τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο λείπει εἰς τὸν κατέχοντα μόνον τὴν βαθμίδα ταύτην τῆς γνώσεως ἢ ἐπίγνωσις τῆς ἀναγκαίας συναφείας τῶν ὄντων. Δυνάμει αὐτῆς ἀντιλαμβανόμεθα τὰ φαινόμενα μόνον ἐμπειρικῶς, μόνον οὕτως ὡς ταῦτα παριστάνουσιν ἑαυτὰ κατὰ τὴν κοινὴν τάξιν τῆς φύσεως (ex communi naturae ordine). Ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι συγκεχυμένη καὶ ἀνεπαρκής, τοιαύτη ἣς ὁ ἄνθρωπος εἶναι οὐχὶ ἡ ὕλη ἀλλὰ μόνον ἡ μερικὴ αἰτία. Ἡ γνῶσις δὴλον ὅτι αὕτη προσδιορίζεται μόνον ἐν μέρει ὑπὸ τῆς ἰδίας τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ἐν μέρει δὲ ὑπὸ τῶν ἐπ' αὐτὸν ἐπιδρώντων ὄντων, δι' ὧν διαρκῶς μεταβάλλεται. Εἶναι λοιπὸν *ἀσταθής*, ὡς ἀσταθὲς εἶναι καὶ τὸ

«εἶναι» εἰς ὃ ἀντιστοιχεῖ. Ἀπὸ ταύτης πηγάζουσι τὰ πάθη, αἵτινα βασανίζουσι τὸν ἄνθρωπον καὶ θέτουσιν αὐτὸν διαρκῶς εἰς ἀνησυχίαν.

Ἡ δευτέρα βαθμὶς τῆς γνώσεως εἶναι ἡ λογικὴ γνώσις (ratio), ἣτις περιέχει λογικὰς, σαφεῖς καὶ εὐκρινεῖς ἰδέας. Ἡ φύσις καὶ ἡ θέσις αὐτῆς δὲν δύναται μετ' ἀσφαλείας νὰ γνωσθῇ ἔξ ὧν λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Spinoza. Σαφὲς εἶναι μόνον τοῦτο, ὅτι ἡ γνώσις αὕτη κατέχει μεσάζουσαν θέσιν μεταξὺ τοῦ κατωτάτου καὶ ἀνωτάτου εἴδους τῆς γνώσεως. «Ἰὰν ὅ,τι εἰς πάντα τὰ ὄντα εἶναι κοινὸν καὶ περιέχεται ὁμοίως καὶ εἰς τὸ μέρος καὶ εἰς τὸ ὅλον» — λέγει ὁ Spinoza — «δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἄλλως νοητὸν (νὰ νοηθῇ) εἰμὴ κατὰ τρόπον ἰσοδύναμον πρὸς τὴν πραγματικότητα». Τοιαῦτα καὶ εἰς τὸ μέρος καὶ εἰς τὸ ὅλον ἀνήκοντα προσόντα εἶναι ἡ ἀπειρος ἔκτασις, ἣς μετέχουσι πάντα τὰ σώματα, ἡ ἀπειρος νόησις, παριστώσα ἑαυτὴν εἰς ἓνα ἕκαστον συλλογισμόν, καὶ αὐτὸς τέλος ὁ Θεός, οὔτινος ἄλλοι εἶναι πάντα τὰ ὄντα καὶ ὁ ὅποῖος περιέχεται εἰς ἕκαστον ὄν. Ἐφ' ὅσον δ' ἔχομεν ὑπ' ὄψει τὸν μνημονευθέντα τύπον : Deus sive substantia κτλ. — ἐφ' ὅσον δὴλα δὴ αἱ ἔννοιαι Θεός καὶ οὐσία εἶναι αἱ αὐταί — προσὸν τοιοῦτον ἀνήκον καὶ εἰς τὸ ὅλον καὶ εἰς τὸ μέρος εἶναι καὶ ἡ οὐσία καὶ τὰ προσόντα αὐτῆς. Αἱ κοινὰ αὗται ἔννοιαι πρέπει νὰ διακριθῶσιν ἀπὸ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν τοῦ λίθου, ἵππου κτλ., αἵτινες κατὰ τὸν Spinoza εἶναι συγκεχυμένα ἔννοιαι, προερχόμενα ἐκ τῆς imaginatio. Πῶς φθάνομεν εἰς τὰς κοινὰς ταύτας ἔννοιαι (ἐννοίας κοινότητος), περὶ τούτου οὐδὲν λέγει ὁ Spinoza. Ὅτι λαμβάνονται ἐκ τῆς ἐμπειρίας δι' ἀφαιρέσεως, ὡς θὰ ἠδύνατό τις ἐκ πρώτης ὕψεως νὰ παραδεχθῇ, δὲν ἀρμόζει νὰ δεχθῶμεν, διότι τότε δὲν θὰ ἦσαν λογικαὶ ἔννοιαι καὶ ἰσοδύναμοι πρὸς τὴν πραγματικότητα. Δυνάμεθα ἴσως νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν γνώ-

μην τοῦ Spinoza περὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὴν ὑπόθεσιν καθ' ἣν ἡ ἐμπειρία παριστᾷ τὴν διὰ τὴν ἀτελῆ κατάστασιν, εἰς ἣν εὐρισκόμεθα, ἀπαραίτητον ἀφορμὴν, ἵνα αἱ ἐν τῷ ὄρθῳ ἡμῶν λόγῳ ἔχουσαι τὴν αἰτίαν (ρίζαν) αὐτῶν ἔννοιαι ἐμφανισθῶσιν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου αἱ ἔννοιαι αὗται (κοιναί) εἰς μίαν ὑψηλοτέραν βαθμίδα παράγονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὄρθου λόγου ἀνεξαρτήτως πάσης ἐμπειρίας. Οὕτω δέ—ἐὰν δῆλα δὴ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Spinoza περὶ τοῦ ζητήματος τούτου—θὰ ἠδυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν καὶ κατὰ τί διαφέρει τὸ δεύτερον εἶδος τῆς γνώσεως ἀπὸ τοῦ κατὰ τὸ περιεχόμενον μὴ διαφόρου αὐτοῦ τρίτου καὶ ὑψίστου εἶδους τῆς γνώσεως, τῆς ἐσωτερικῆς γνώσεως ἢ ἐνοράσεως (scientia intuitiva), ἡ ὁποία παρέχει εἰς ἡμᾶς ἀμεσον ἐπίγνωσιν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ δεικνύει πάντα τὰ ὄντα ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτῶν οὐσίᾳ ὡς περιεχόμενα ἐν τῷ Θεῷ καὶ ὡς προερχόμενα μετ' ἀναγκαιότητος ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, θεᾶται δῆλα δὴ τὰ ὄντα ἀφ' οὗ κατανόησι ταῦτα μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς αἰωνιότητος (sub specie aeternitatis). Ἡ κατοχὴ τοῦ ὑψίστου τούτου εἶδους γνώσεως ἐνώνει ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ, κατανοοῦμεν οὕτως ἡμᾶς ὡς ἀμέσως περιεχομένους ἐν τῷ Θεῷ, μετέχομεν τῆς ἀναλλοιώτου αὐτοῦ οὐσίας καὶ τῆς ἀγάπης, μεθ' ἧς ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτόν (amor Dei intellectualis). Παράγεται οὕτως ἡ ἔκλαμπρος καὶ μακαρία κατὰστασις τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας (ἐνότητος), Πῶς δύναται ὁμως νὰ παραχθῇ ὁ μυστικίζων οὗτος σκοπὸς ἀπὸ τῆς ἀτελοῦς ταύτης καταστάσεως, εἰς ἣν εὐρισκόμεθα, ἀφ' οὗ ἡ κατοχὴ τῆς ὑψίστης ταύτης γνώσεως φαίνεται προὑποθέτουσα τὴν τελείαν κατάστασιν, ἣτις πρόπει νὰ ἐπιτευχθῇ δι' αὐτῆς, τοῦτο δὲν ἔδειξεν ὁ Spinoza. Ἀφ' οὗ κεῖται ἐν τῇ τάξει τοῦ κόσμου ὅτι τὰ ἐν τῷ Θεῷ ἔχοντα τὴν ρίζαν αὐτῶν ὄντα μεταπίπτουσιν εἰς ἔγχρονον καὶ ἀτελῆ ὑπαρξιν, ἔπεται ὅτι ἡ

οὕτω δημιουργηθεῖσα ἀντίθεσις—ἀφ' οὗ προήλθεν ἐκ. τῆς τάξεως τοῦ κόσμου καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ὄντων— δὲν δύναται ν' ἀρθῆ, οὐδὲ ν' ἀποσοβηθῆ διὰ τῶν ὄντων *ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν δυάμεως.*

Ἐπι πολυπλοκώτερον διαμορφοῦται ἢ καὶ καθ' ἑαυτὴν πολύπλοκος διδασκαλία περὶ σωτηρίας διὰ τῆς προσθήκης εἰς αὐτὴν καὶ τῆς συσχετίσεως μετ' αὐτῆς καὶ ἑνὸς ἄλλου στοιχείου καὶ συστατικοῦ ἤτοι *τῆς περὶ παθῶν διδασκαλίας.* Τὴν περὶ παθῶν δὲ ταύτην διδασκαλίαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔφραζεν εἰς συνάφειαν (συμφώνως πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε περὶ τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἐκτεθειμένα) πρὸς τὴν *νοησιαρχικὴν αὐτοῦ ψυχολογίαν* (¹), ἀφ' ἑτέρου δ' ἐστήριξεν ἐπὶ τινος (εἰς τὸ τρίτον καὶ τέταρτον βιβλίον τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ περιεχομένης) πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ὅλου αὐτοῦ συστήματος ξένης *βουλησιαρχικῆς ψυχολογίας* (²). Ὁ εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ὑπάρχων χώρος ἀπαγορεύει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὴν ἰδιάζουσαν μορφήν τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Voluntarismus. Περιοριζόμεθα μόνον εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὡς καὶ εἰς τὴν περὶ σωτηρίας διδασκαλίαν προβάλλεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπαίτησις μὴ δυ-

(¹) Κατὰ ταύτην ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ σώματος, ἡ κυρία δ' αὐτῆς λειτουργία ἡ *λογικὴ γνῶσις.* Ἐκ τῶν δύο δὴλον ὅτι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐκδηλώσεων καὶ ἐνεργειῶν—νοήσεως καὶ βουλήσεως—ἡ πρωτεύουσα καὶ ἀρχουσα καὶ παράγουσα τὴν ἐτέραν εἶναι ἡ νόησις. Σ. Μ.

(²) Κατὰ ταύτην ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ βούλησις πρὸς ζωὴν, τὸ βούλεσθαι δὲ ἢ ἐπιθυμεῖν ἡ κυρία τῆς ψυχῆς λειτουργία. Περὶ τῶν δύο τούτων συστημάτων - νοησιαρχίας καὶ βουλησιαρχίας (Intellectualismus καὶ Voluntarismus) θὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς μετακαντιανῆς φιλοσοφίας. Σ. Μ.

·ναμένη νὰ ἐκτελεσθῆ ἢ πρὸς ἐκτέλεσιν δ' αὕτη ἀδυναμία προκύπτει ἐξ αὐτῶν τῶν βάσεων τῆς Σπινοζείου θεωρίας. Διότι, ἀφ' οὗ ὁ κόσμος ἀπορρέει κατ' ἀνάγκην ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀφ' οὗ ἔγκειται ἐν τῇ τάξει τοῦ κόσμου ὅτι αἱ οὐσίαι μεταβάλλονται εἰς (ἀτελεῖς) ὑπάρξεις, πῶς εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος — δημιούργημα ἐμπεπλεγμένον εἰς τὴν πορείαν τῆς φύσεως, προσδιοριζόμενον δι' αὐτῆς καὶ ἐξαρτώμενον ἐξ αὐτῆς — νὰ ἐπιτύχῃ (ἐξ ἑαυτοῦ) τὴν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιρροῶν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ὁποίαν ἐν τῇ περὶ παιθῶν διδασκαλίᾳ θέτει ὁ Spinoza ὡς τελικὸν σκοπὸν τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀνθρώπου;

Β'. Ο ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥ BACON ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ LOCKE

1. Francis Bacon (Lord Baco de Verulam).

1561—1626

(Βάκων).

Bios. Ὁ Bacon ἐγεννήθη ἐν Λονδίῳ (1561) ὡς νεώτερος υἱὸς τοῦ μεγάλου σφραγιδοφύλακος Nic. Bacon. Ἐστράφη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς νομικῆς καὶ εἰσήλθε τῷ 1595 εἰς τὸ κοινοβούλιον. Ἀπέκτησε δέ — ἀνερχόμενος ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα — τὸ ὑψιστον ἀξίωμα τοῦ λόρδου καγκελλαρίου καὶ ἀνυψώθη τῷ 1618 εἰς τὸν τίτλον τοῦ βαρῶνου de Verulam καὶ τῷ 1621 τοῦ ὑποκόμιτος τοῦ Ἀγ. Ἀλβάνου. Τὸ αὐτὸ ὅμως ἔτος ἀνεστράφη, κατηγορηθεὶς ὑπὸ τῆς ἄνω βουλῆς ἐπὶ δωροδοκίᾳ ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν καθηκότων του καὶ καταδικασθεὶς μετὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν. Τυχῶν χάριτος παρὰ τοῦ βασιλέως ἀπεσύρθη, ζῶν βίον ἰδιώτου ἔκτοτε, καὶ ἀπέθανεν ἐν Highgate — παρὰ τὸ Λονδίνον — ἐν τῷ πύργῳ τοῦ κόμιτος Arundel.

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἔργων : 1) Περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς προόδου τῶν ἐπιστημῶν (De dignitate et augmentis

scientiarum). Ἐξεδόθη ἀγγλιστὶ τῷ 1606 εἰς δύο βιβλία καὶ λατινιστὶ τῷ 1623 εἰς ἑννέα βιβλία. 2) Τὸ νέον ὄργανον τῶν ἐπιστημῶν (Novum organum scientiarum) 1621, ὀνομασθὲν οὕτω κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ αὐθεντικὸν διὰ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ σχολαστικὴν φιλοσοφίαν *ἀρχαῖον ὄργανον*, ἦτοι τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Bacon.

Ἄν καὶ ὁ Bacon ἐκτιμᾷ—καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμῆσθαι—τὴν ἀξίαν τῆς καθαρᾶς καὶ ἄνευ πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος γνώσεως (contemplatio) καὶ θέτει ταύτην εἰς ἄνωτέραν μοῖραν τῆς γνώσεως, ἥτις πρακτικοὺς σκοποὺς ἐπιδιώκει καὶ ἔνεκα τούτων εἶναι ἐπιθυμητὴ, ἐν τούτοις ὁ σκοπός, εἰς ὃν ἀποβλέπει προσπαθῶν νὰ προαγάγῃ τὴν ἐπιστήμην, εἶναι ὁ ἕξῃς ἐντελῶς πρακτικός: *ἡ προαγωγή καὶ ἡ ἀνύψωσις τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας*. Ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει διὰ τεχνητῶν κατορθωμάτων, δι' ἐφευρέσεων καὶ ἀνακαλύψεων νὰ φέρῃ ἡμᾶς εἰς θέσιν, ἵνα διαμορφώσωμεν ἀπολαυστικώτερον καὶ εὐχαριστότερον τὸν βίον ἡμῶν. Ὁ Bacon περιέγραψεν αὐτὸς οὕτως εἰς τι σύγγραμμα (Nova Atlantis), ὃπερ ἐν πολλοῖς ὑπενθυμίζει τὸ βιβλίον τοῦ Bellamy (Looking backward), τὰ πράγματα ἅτινα θὰ ἦδύνατο νὰ παραγάγῃ μία *τεχνικὴ* σύμφωνος πρὸς τὸ ἰδεῶδες αὐτοῦ καὶ στηριζομένη ἐπὶ βαθυτέρας ἐπιστημονικῆς γνώσεως: τεχνητοὺς καρπούς, νέα μέταλλα, κανονισμοὺς τοῦ καιροῦ, ἀερόπλοια, ὑποθαλάσσια μέσα συγκοινωνίας, ἰατρικὴν εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν νὰ εἶναι ἀκατόρθωτον καὶ ἡ ὁποία θὰ ἦτο εἰς θέσιν, κατὰ τρόπον τὸν ὁποῖον οὐδὲ νὰ φαντασιώμεν πρὶν ἡδυνάμεθα, νὰ μακρύνῃ τὸν βίον ἡμῶν καὶ τέλος τὸ ἀεικίνητον (perpetuum mobile). Ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζη ὁ Bacon εἶναι ἡ τῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἐφευρέσεων, ἡ ὁποία *εὔρεν ἐν αὐτῷ τὸν φιλοσοφικόν της ἀντιπρόσωπον*. Ἴνα ὅμως δύναται τις νὰ χρησιμοποιήσῃ κατὰ τὸν

τρόπον τοῦτον τὰς φυσικὰς δυνάμεις καὶ νὰ ἐξουσιάζῃ αὐτάς, πρέπει προηγουμένως νὰ τὰς γνωρίζῃ. Ἡ τεχνικὴ ἔχει ἀνάγκην ἐπιστημονικῆς βάσεως: **γνώσις εἶναι δύναμις.** Ἐγένοντο βεβαίως μέχρι τοῦδε ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις, ἀλλ' αὗται σημαίνουν ἀπλῶς τυχαίας ἐπιτυχίας. Εἰς τὸ μέλλον ὀφείλουσιν αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις νὰ μὴ ἐξαρτῶνται πλέον ἐκ τῆς τύχης, ἀλλὰ νὰ γίνωνται μεθοδικῶς καὶ ἐπὶ μεθοδικῆς βάσεως.

Διὰ τὴν ἐπιστήμην ὑπάρχει μία μόνον ὁδὸς ἵνα φησάσωμεν εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν πλήρους τῶν φυσικῶν δυνάμεων γνώσεως, ἣτις εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς καταλλήλου αὐτῶν χρησιμοποίησεως ἐν 'τῇ τεχνικῇ' ἡ **ὁδὸς αὕτη εἶναι ἡ ἐμπειρία.** Αὕτη πρέπει ν' ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν ἐφ' ἧς οἰκοδομεῖται ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις, **παραγομένη διὰ μεθοδικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας προσφερομένου ὑλικοῦ.** Δύο τινὰ εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖα: 1) ἡ ἐμπειρία ὡς βάσις καὶ 2) ἡ ὀρθὴ μέθοδος, **ἵνα ἀπὸ τῶν ἐμπειριῶν παραγάγῃ τις ἐπιστήμην.** Ἀμφοτέρας τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας παρημέλησε μέχρι τοῦδε ἡ ἔρευνα. Ἀντὶ νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν φύσιν καὶ μὴ ἔχοντες προκατάληψιν τινα νὰ ζητήσωμεν νὰ μάθωμεν παρ' αὐτῆς, παρημελήσαμεν τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἀπεπειράθημεν διὰ μυρίων φανταστικῶν ἐννοιῶν νὰ βιάσωμεν τὰ πράγματα· ἐφλυαρήσαμεν περὶ τῶν πραγμάτων διὰ κενῶν λέξεων. Καὶ τὰς ἐμπειρίας (ἐποπτείας) τὰς ὁποίας εἶχομεν ἀποκτήσει, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἔνεκα ἐλλείψεως ὀρθῆς μεθόδου.

Ὁ Bacon ἀξιοῖ κατὰ ταῦτα ὅτι ὀφείλομεν ἀπροκαταλήπτως παρατηροῦντες καὶ στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ πειράματος νὰ ὀρίσωμεν τὰ γεγονότα, ἀντὶ νὰ συγχέωμεν αὐτὰ δι' ἐννοιῶν ἐκ τῶν προτέρων εἰλημμένων· ἀπαιτεῖ νὰ ἀπορρίψωμεν τὸ πρίσμα τῶν προλήψεων, διὰ τοῦ ὁποίου ἔχομεν συνηθίσει νὰ παρατηρῶμεν τὰ πράγματα καὶ νὰ νοθεύωμεν αὐτά. Αἱ

προλήψεις αὐται, τὰ **εἰδῶλα**, ὡς καλεῖ ταύτας ὁ Bacon, εἶναι διαφόρου προελεύσεως καὶ διαφόρων εἰδῶν. Ἄλλα μὲν τῶν εἰδώλων τούτων ἔχουσι τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἐν τῇ ἀνθρώπινῃ φύσει (**εἰδῶλα τῆς φυλῆς**, *idola tribus*), ἐν τῇ ἀτελείᾳ δὴλα δὴ τῶν αἰσθητικῶν ἡμῶν ὀργάνων, ἐν τῇ ἐνστικτῶ ἡμῶν κλίσει **ἢ παραδεχόμεθα σκοποὺς ἐν τῇ φύσει**, ὡς καὶ ἐν τῇ κλίσει ἡμῶν **ἢ θεωρῶμεν τὴν ἀπλότητα ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας**. Δυσκόλως δύνανται βεβαίως ν' ἀπομακρυνθῶσιν αἱ προλήψεις αὐται· πρέπει ὅμως ἀφ' ἐνός μὲν διὰ βοηθητικῶν μέσων—δι' ὀργάνων τηλεσκοπίου κτλ.) —, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ κριτικῆς νηφαλιότητος νὰ καταπολεμηθῶσιν. Ἄλλα δὲ τῶν εἰδώλων — προλήψεων — προέρχονται ἐκ τῆς ἀτομικότητος ἐνός ἐκάστου. Εἰς ἐκάστην ἀνθρώπινην κεφαλὴν ἀπεικονίζεται ὁ κόσμος κατὰ διάφορον τρόπον, ὅστις προσδιορίζεται ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας, τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν συνηθειῶν ἐκάστου. Παρομοιάζει δ' ὁ Bacon τὴν ἀτομικότητα ταύτην ἐνός ἐκάστου πρὸς σκοτεινὸν σπήλαιον καὶ καλεῖ διὰ τοῦτο τὰς ἐξ αὐτῆς προερχομένας προλήψεις **εἰδῶλα τοῦ σπηλαίου** (*idola specus*). Εἰς τὰς προλήψεις ταύτας ἀνήκουσι καὶ αἱ πεποιθήσεις αἵτινες γεννῶνται καὶ ἰσχυροποιοῦνται διὰ τῆς διδασκαλίας : ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι διὰ πολλοὺς ἀξιωματικὴ αὐθεντία. Ἄλλαι ἐκ τῶν προλήψεων προκαλοῦνται διὰ τῆς γλώσσης, ἣτις σκέπτεται ἀνθ' ἡμῶν. Αἱ λέξεις **ἐξασκοῦσι κρομερὰν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων**, οἵτινες ἀκούσαντες λέξεις νομίζουσιν ὅτι ἐκφράζουσιν αὐταὶ πραγματικόν τι. Μηδὲν λέγουσαι λέξεις λαμβάνουσι βαθμιαίως **ἀγοραίαν ἀξίαν**, ὡς τὰ νομίσματα, εἰς τὰ ὅποια ἡ ἐπίσημος σφραγὶς δίδει ἀγοραίαν ἀξίαν. Λιὰ τοῦτο ὁ Bacon ὀνομάζει τοιαύτας ἐκ τῶν λέξεων προερχομένας προλήψεις **εἰδῶλα τῆς ἀγορᾶς** (*idola fori*), ἀπαιτεῖ δὲ ἵνα ἐκ τῶν κενῶν λέξεων, περὶ ὧν δύναται τις βεβαίως νὰ ἐρίζη, αἱ ὅποια ὅμως οὐδεμίαν πρα-

γματικὴν γνῶσιν παρέχουσι, προχωρήσωμεν εἰς τὰ πράγματα. **Γνῶσις πραγμάτων πρέπει ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀπλὴν γνῶσιν λέξεων.** Τέλος καὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα—αἱ διάφοροι πολέμιοι πρὸς ἀλλήλας φιλοσοφικαὶ σχολαί—πληροῦσι τὰς κεφαλὰς ἡμῶν διὰ προκατειλημμένων γνώμων. Τὰ τεχνικῶς διατυπωμένα καὶ μεθοδικὴν συνάφειαν ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα συστήματα παρέχουσι τὴν φαινομενικὴν ἐντύπωσιν ἀληθείας, ὅπως δραματικὴ τις πράξις ἐν τῇ σκηνῇ ἐκτελουμένη παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν πραγματικότητος, ἣτις ὅμως δὲν ὑπάρχει. Ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης ἀποκαλεῖ ὁ Bacon τὰς ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας προκληθείσας προλήψεις **εἰδῶλα τοῦ θεάτρου** (*idola theatri*). Τὰ συστήματα τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας εἶναι φανταστικὰ πλάσματα, ὡς τὰ θεατρικὰ ἐκεῖνα δημιουργήματα. Ἰδίως κατηγορεῖ ὁ Bacon τὴν πρόληψιν ὅτι δύναται μόνον διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου νὰ γνωρίσῃ τις τὰ πράγματα, ὡς καὶ τὴν ἄλλην, ὅτι δύναται ἢ ἀπλῆ καὶ ἀκατέργαστος ἐμπειρία ἄνευ μεθοδικῆς ἐπεξεργασίας νὰ παράσχῃ γνῶσιν γενικὸν ἔχουσαν κύρος. Ὡς τὴν χειρίστην δὲ τῶν προλήψεων θεωρεῖ ὁ Bacon τὸ ὅτι ἐνομίσθη ὅτι δύνανται αἱ θρησκευτικαὶ ἀλήθειαι νὰ γίνωσιν ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. **Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη πρέπει νὰ χωρισθῶσιν αὐστηρῶς ἀπ' ἀλλήλων.** Αἱ ἀλήθειαι τῆς θρησκείας στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ὀφείλει τις νὰ παραδέχῃται ταύτας, καὶ ὅταν ἀκόμη εἶναι ἐντελῶς ἀκατάληπτοι καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸν ὀρθὸν ἡμῶν λόγον. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀλήθειαι πρέπει τοῦναντίον νὰ ἐξετασθῶσι καὶ νὰ γίνωσι δεκταὶ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἐμπειρίας. Θεολογία καὶ ἐπιστήμη εἶναι **ῥιζικῶς διάφορα πράγματα**, ἐκ τῆς ἀναμίξεως δ' αὐτῶν προκύπτει φανταστικὴ τις ἐπιστήμη καὶ **αἰρετικὴ θρησκεία.**

Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τὰς προλήψεις

ταύτας καὶ νὰ μὴ ἀναμένωμεν περισσότερον ἀπὸ τὰ πράγματα ἀπὸ ὅ,τι δύνανται ταῦτα νὰ δώσωσιν εἰς ἡμᾶς. Ὀφείλομεν νὰ σεβασθῶμεν ἀπολύτως τὰ γεγονότα τῆς ἐμπειρίας. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν μέθοδον μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας θὰ παραχθῶσιν ἐκ τῆς ἐμπειρίας γενικὸν κῦρος ἔχουσαι γνώσεις, αὕτη δύναται νὰ εἶναι μόνον ἡ **ἐπαγωγικὴ, ἐπιστημονικῶς ἐφαρμοζομένη**. Εἰς τοῦτο δὲ κυρίως—εἰς τὸ ὅτι μετὰ μεγάλης ἀποφασιστικότητος ἐξῆρε τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου—ἔγκειται ἡ μεγάλη τοῦ Bacon ἀξία.

Ἄλλὰ μὲ τὴν ὑπόδειξιν ταύτην τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου καὶ μὲ τὴν ἀπαίτησιν τῆς χειραφετήσεως ἐκ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἐξαντλεῖται οὐσιωδῶς ἡ ἀξία τοῦ Bacon. Ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος (γενικοποίησις ἐπὶ τῇ βάσει ἀπλῆς ἀριθμῆσεως ὁμοίων περιπτώσεων), τὴν ὅποιαν θέλει νὰ τοποθετήσῃ εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς Ἀριστοτελικῆς μεθόδου, καὶ τῆς ὁποίας τὴν ἀξίαν καὶ τὴν γονιμότητα ἐκθέτει διὰ μακρῶν, ἔχει ἑλλείψεις καὶ δὲν δύναται νὰ παράσχῃ ἐκεῖνο ὅπερ ἄφειλε νὰ παράσχῃ συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Bacon. Βαθυτέρα αὐτῆς ἐξέτασις εἶναι διὰ τοῦτο ἀναγκαία.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα κυρία τις καὶ οὐσιώδης ἑλλειψις, ἐκδηλουμένη ἐν τῇ ὅλῃ πορείᾳ τοῦ Bacon: **ἡ παραμέλησις τῆς μαθηματικῆς**. Ἐνεκα τῆς ἑλλείψεως ταύτης δὲν ἠδυνήθη νὰ προσφέρῃ σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸ πεδῖον τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. **Ἡ ἑλλειψις αὕτη τὸν κατέστησε τυφλὸν** πρὸς τὰς πραγματικὰς κατακτήσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν του· ἡ ἑλλειψις αὕτη τὸν παρεπλάνησεν, ὥστε νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ σύστημα τοῦ Κοπερνίκου ὡς ἀπλῆν πρόληψιν, πηγάσασαν ἐκ τῆς προτιμῆσεως τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς εὐκόλου ἐξηγήσεως. Ἐνταῦ-

θα εἶδε βαθύτερον τὰ πράγματα ὁ μαθηματικῶς μορφωμέ-
νος Descartes. Ὁ ὀρθολογιστὴς Descartes ἀπέκτησε με-
γαλυτέραν ἀξίαν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἢ ὁ ἐμπειρι-
στὴς Bacon. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν ἐβάδισαν τὰς ὁδοὺς
τὰς ὁποίας ὑπέδειξεν εἰς αὐτὰς ὁ Bacon — ἐξαιρουμένου
τοῦ ἀξιώματος τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἐπαγωγῆς. Καὶ κατὰ
τοῦτο ἔπραξαν καλῶς.

2. John Locke

1632 — 1704

(Τζὼν Λόκ)

Βίος. Ὁ Locke ἐγεννήθη ἐν Wrington παρὰ τὸ Bris-
tol (1632). Ἐσπούδασε κατ' ἀρχὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ
ιατρικὴν, διὰ τῶν συγγραμμάτων ὅμως τοῦ Descartes εἰλ-
κυσθῆναι πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ βίου αὐτοῦ
μορφὴ ἐξηγήθη κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς σχέσεως αὐτοῦ
πρὸς τὸν κόμιστα Shaftesbury, εἰς τὸν οἶκον τοῦ ὁποίου
ἔζησε πολλὰ ἔτη ὡς φίλος καὶ ἰατροὺς καὶ τοῦ ὁποίου τὸν
υἱὸν διεπαιδαγώγησεν. Ἠκολούθησε τὸν κόμιστα καὶ εἰς τὴν
ἐξορίαν, ἔζησε δὲ σειρὰν ἐτῶν ἐν Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ
Ὀλλανδίᾳ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀγγλίαν τῷ 1688, ὅτε ὁ
Γουλιέλμος τῆς Ὀρανίας ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον. Κατὰ
τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐτιμήθη διὰ διαφόρων ἀξιωματίων. Ἀ-
πέθανε (1704) ἐν Oates τῆς κομιτίας Essex.

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἔργων: Δοκίμιον περὶ τῆς ἀν-
θρώπινης νοήσεως (An essay concerning human under-
standing) 1689.

Ὁ Locke δύναται ἐπὶ τοσοῦτον νὰ κληθῆ ὁ συστημα-
τικὸς τοῦ ἐμπειρισμοῦ ἔφ' ὅσον ἐζήτησε διὰ μεθοδικῶς
καὶ συστηματικῶς ὑπ' αὐτοῦ διεξαχθεισῶν γνωσιολογικῶν
ἐρευνῶν νὰ αἰτιολογήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὴν ἐμπειρι-
κὴν τῆς ὅλης ἡμῶν γνώσεως προέλευσιν, τὴν ὁποίαν

ἀπλῶς προϋπέθεσεν ὁ Bacon. Ἡ ἐκτέλεσις ὁμῶς τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ γίνῃ καταφανές τὸ μονομερές τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Ὁ Locke ἠναγκάσθη νὰ τροποποιήσῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὸν ἐμπειρισμὸν αὐτοῦ δι' ὀρθολογιστικῶν στοιχείων. Ἀναγνωρίζων δ' οὕτως ἐν τέλει τὴν δυνατότητα γνώσεων αἴτινες ἔχουσι κῦρος ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας, παραπλεύρως πρὸς τὰς γνώσεις αἴτινες ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐμπειρίας, προπαρασκευάζει τὸν μεταξὺ τῶν μονομερῶν ἀπόψεων τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ συμβιβασμόν, ὃ ὁποῖος συνετελέσθη κυρίως κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα διὰ τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Hume. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ παριστᾷ κατὰ ταῦτα τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἀρχαιοτάτου ἐμπειρισμοῦ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος.

α') Ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία.

Ἡ θεωρητικὴ τοῦ Locke φιλοσοφία εἶναι κυρίως γνωσιολογικὴ ἔρευνα—ἔρευνα περὶ τῆς γενέσεως, τοῦ κύρους καὶ τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως ἡμῶν—γιγνομένη ἐπὶ τῇ βάσει ψυχολογικῶν παρατηρήσεων. Πρὶν ἢ προβῆ τις κατὰ τὸν Locke εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τὰ ὅποια δημιουργεῖ καὶ προβάλλει εἰς ἡμᾶς πρὸς λύσιν ἢ παρατήρησις τοῦ κόσμου, ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσῃ προηγουμένως τὸ ὄργανον τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται, ἥτοι τὴν γνώσιν, καὶ νὰ καθορίσῃ ποῦ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ τὸ ὄργανον τοῦτο καὶ ποῦ δὲν δύναται. Ἐχομεν δ' ἀνάγκην τῆς ἐρεῦνης ταύτης διὰ νὰ ἀντιμετωπίσωμεν καὶ τὸν σκεπτικισμόν, ὃ ὁποῖος διαμφισβητεῖ τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως ἡμῶν ἐν γένει. Πῶς λοιπόν, ἐρωτῶμεν, παράγεται ἡ γνώσις, ποῖον κῦρος ἔχει καὶ ποῖα εἶναι τὰ ὅρια αὐτῆς ;

1) Ἡ γένεσις τῆς γνώσεως. Αἰ ἀπλᾶ καὶ αἰ σύνθετοι παραστάσεις (ἰδέαι).

Μετὰ μεγάλης ἀποφασιστικότητος στρέφεται ὁ Locke εἰς